

ПЕНСІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПЕНСІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

PENSION AS AN OBJECT OF THE PENSION LEGAL RELATIONS

Михайлова І.Ю.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри трудового,
земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права

Статтю присвячено поняттю пенсії як об'єкта пенсійних правовідносин. Досліджено точки зору науковців як радянського, так і сучасного періодів. На основі здійсненого аналізу визначено авторське поняття «пенсії».

Ключові слова: пенсійні правовідносини, пенсійна реформа, пенсійне страхування, пенсія, право на пенсію.

Статья посвящена понятию пенсии как объекта пенсионных правоотношений. Исследованы точки зрения ученых как советского, так и современного периодов. На основе проведенного анализа определено авторское понятие «пенсии».

Ключевые слова: пенсионные правоотношения, пенсионная реформа, пенсионное страхование, пенсия, право на пенсию.

This article is devoted to the concept of pension as the object of pension legal relations. Investigated the points of view of researchers in Soviet and modern periods. On the basis of the analysis defined the author's concept of «pension».

Key words: pension legal relations, pension reform, pension insurance, pension, right to pension.

Постановка проблеми. Для непрацюючих пенсіонерів пенсія, як правило, служить основним джерелом засобів існування, замінюючи заробітну плату. Проблема-тичним є, насамперед, питання про рівень матеріального забезпечення, який повинна підтримувати пенсія. Соціальний добробут людини складає передумову й основу справжньої свободи особи. Забезпечення його, а разом з тим і реальних прав і свобод людини й громадянина залежить від соціально-економічної політики суспільства, держави й відповідно від якості нормативних актів, що регулюють соціальну захищеність особи в правовій державі.

У зв'язку із суттєвими змінами в пенсійному законодавстві виникає безліч незрозумілих питань та суперечностей, які зумовлюють удосконалення нормативної бази. Одним із найважливіших є удосконалення вже існуючого та створення нового понятійного апарату, який є основою для подальшого розвитку теорії та практики пенсійного забезпечення. Цим підтверджується актуальність теоретико-правового дослідження пенсії як об'єкта пенсійних правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти поняття пенсії знайшли своє відображення в працях таких відомих радянських вчених як: В.А. Ачаркан, В.С. Андрєєв, Р.І. Іванова, Я.М. Фогель та багатьох інших. На сучасному етапі розвитку науки дослідження цього питання займалися: Н.Б. Болотіно, М.І. Іншин, М.М. Клемпарський, Н.П. Коробенко, Т.В. Кравчук, Л.І. Лазор, І.В. Оклей, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, С.М. Синчук, І.М. Сирота, А.В. Скоробагатько, Б.І. Сташків, М.М. Шумило, О.М. Ярошенко та ін. Однак, незважаючи на доволі велику кількість досліджень, які проводилися в різні часи та визначали особливості сприйняття суспільно-правових явищ у певний період, вивчення поняття «пенсія» і дотепер залишається досить актуальним.

Мета полягає в дослідженні поняття пенсії як об'єкта пенсійних правовідносин та аналізу її особливостей на сучасному етапі розвитку системи пенсійного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Для права соціального забезпечення об'єктом є коло суспільних відносин, що виникають у зв'язку із забезпеченням непрацездатних громадян. Як зазначає В.І. Леушин, об'єкт правовідносин тісно пов'язаний з інтересом правомочної сторони і є благом, що перебуває в його розпорядженні й охороняється державою. З точки зору вченого, об'єктами можуть бути різноманітні предмети, які мають цінність для суб'єкта права [1, с. 362].

На думку Н.Б. Болотіно, об'єктом правовідносин є реальне благо, на отримання, використання або охорону якого спрямовані суб'єктивні права й юридичні обов'язки, до числа цих благ входять також і пенсії [2, с. 162].

Варто погодитись з П.Д. Пилипенком, який вважає, що, незважаючи на доволі активне впровадження до сфери суспільних відносин термінів і понять, які визначають соціальний захист населення, існування розвиненої нормативної бази, законодавець так і не спромігся закріпити легальне визначення поняття жодного з об'єктів соціально-забезпечувальних відносин. Навіть ті положення законів, які на сьогодні легалізують поняття окремих видів пенсій, допомог чи пільг, є нічим іншим як спробою дати пояснення, в якому значенні вживаються ті чи інші терміни у відповідних законах. Тому чимало науковців вважало за потрібне долучитися до проблеми з'ясування поняття, ознак та видів соціального забезпечення. І найбільш досліджуваною тут, як видається, є пенсія [3, с. 128].

Як вірно зазначають автори монографічного дослідження «Пенсійні правовідносини в Україні» дискусії щодо визначення поняття «пенсія» серед науковців тривають досить довгостроковий період. Особливо вони активізувалися з початком проведення в різних країнах пенсійних реформ. В Україні значним поштовхом до цього стало ухвалення Верховною Радою України законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення», що набули чинності з 1 січня 2004 р. Проте єдиного підходу до трактування цього поняття у вітчизняній правовій науці (як, до речі, і в інших пострадянських країнах) досягнуто не було [4].

Термін «пенсія» походить від лат. *pensio*, що означає платіж – регулярна грошова виплата як матеріальне забезпечення за віком, інвалідністю, за вислугу років, у разі втрати годувальника [5, с. 728].

Задля більш детального аналізу вважаємо за потрібне дослідити це поняття, починаючи з того, як воно визначено в юридичній науці, з урахуванням становлення та розвитку системи пенсійного забезпечення, яка мала місце ще за радянських часів і яку значною мірою було успадковано Українською державою.

Так, В.А. Ачаркан визначає пенсію як грошове забезпечення, що отримується із суспільних фондів споживання громадянами за наявності в них постійної чи стійкої непрацездатності, або ... за віковою ознакою, у зв'язку з вислугою років, чи встановлене через медичне об-

стеження (для визначення інвалідності); пенсія призначається громадянам за їхню працю в минулому чи іншу суспільно-корисну діяльність і покликана служити для них постійним і основним джерелом засобів існування [6, с. 13].

Визначення пенсії, запропоноване В.С. Андрєєвим, полягає в тому, що пенсія – це щомісячна виплата аліментарного характеру з фондів для непрацездатних громадян у випадках старості, інвалідності, вислуги років, втрати годувальника, що призначається в зв'язку з минулою суспільно-корисною діяльністю в розмірах, як правило, прирівняних з раніше одержуваним заробітком [7, с. 48].

Р.І. Іванова визначала пенсію як щомісячну, грошову, соціально-аліментарну виплату, що призначається особам пенсійного віку, інвалідам, особам, які мають вислугу років чи особливі заслуги перед державою, особам, які втратили годувальника, у зв'язку з колишньою суспільно-корисною працею і є основним джерелом засобів для існування для непрацюючих пенсіонерів [8, с. 143].

Я.М. Фогель вважає, що зміст поняття пенсії полягає в тому, що вона є грошовою формою матеріального забезпечення в старості, по інвалідності й непрацездатності, у разі втрати годувальника, яка безкоштовно надається із суспільних фондів у межах, диференційованих залежно від характеру й ступеня непрацездатності й на основі соціалістичних принципів розподілу [9, с. 43].

Наведені вище наукові підходи, як правило, відображають характер радянської однорівневої пенсійної системи. З огляду на це, можна зробити висновок, що більшість ознак, за допомогою яких формувалося визначення «пенсії», які розкривали її сутність та юридичну природу, на сучасному етапі не є актуальними. Так, М.М. Шумило, виділяючи основні ознаки, притаманні радянським визначенням поняття пенсії, зазначає, що більшість з них не відповідають вимогам сьогодення. До таких він відносить: 1) «періодичність» виплат, але при розвитку термінологічної бази «періодичність» була замінена на «щомісячну» виплату, оскільки термін «період» не має чітких часових обмежень, це можуть бути щорічні, щоквартальні виплати тощо, а пенсія виплачується кожного місяця; 2) кожне визначення включає в себе перелік видів пенсій, які були закріплені в радянському законодавстві; 3) «соціально-аліментарний характер»; 4) пенсія могла також виплачуватись за «суспільно-корисну працю», що є, на думку автора, абсолютним анахронізмом, оскільки будь-яка праця повинна бути оплачена незалежно від її характеру, тому ця ознака, як стверджує М.М. Шумило, характерна виключно радянському законодавству, яке передбачало безоплатну працю; 5) ознака щодо того, чи є пенсія «основним джерелом засобів до існування» непрацюючого пенсіонера; 6) відкладена на час винагорода – є в основі хибна уява про пенсію, бо це не винагорода, а результат трудової діяльності людини і її страхових внесків, які вона робила [10, с. 72].

Однак, деякі твердження, на нашу думку, є суперечливими. Так, автор вважає, що абсолютним анахронізмом є виплата пенсії за суспільно-корисну працю, оскільки будь-яка праця повинна оплачуватись. Цілком очевидно, що навіть на сучасному етапі розвитку та суттєвого реформування пенсійної системи ми не можемо не враховувати певні періоди, які носять суспільно-корисний характер. Наприклад, служба військовослужбовців надстрокової служби та військової служби за контрактом Збройних сил України, начальницького й рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб інших військових формувань, що утворюються відповідно до законів України, осіб офіцерського складу, прапорщиків, мічманів та ін. Крім того, пенсія досить часто й на сьогодні, як правило, є основним джерелом засобів існування. Звичайно, це не стосується працюючих пенсіонерів, які після виходу на пенсію продовжують свою трудову діяльність, але біль-

шість все ж таки забезпечують свою життєдіяльність за допомогою отримуваної пенсії.

Сучасні вчені по-новому трактують поняття пенсії, враховуючи безпосередньо ті ознаки, які є актуальними сьогодні, у зв'язку із концептуальними змінами у вітчизняному пенсійному законодавстві.

На думку П.Д. Пилипенка пенсією вважається грошове зобов'язання держави чи уповноваженого нею суб'єкта, що виплачується особі для її утримання з підстав та на умовах, передбачених законом у розмірі, який залежить від страхового стажу особи та її доходу [11, с. 120].

Так, С.М. Синчук визначає поняття страхової пенсії й вважає, що це місячні грошові виплати, які здійснюються застрахованим громадянам при досягненні ними пенсійного віку, встановленні інвалідності чи в зв'язку із втратою годувальника за рахунок коштів соціальних страхових фондів у порядку й розмірах, визначених законами України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення» [12, с. 123-124]. Далі автор зауважує про те, що страхова пенсія передбачає три види пенсійних виплат, які призначаються та виплачуються особі окремо (або одночасно) у солідарній, накопичувальній обов'язковій та недержавній пенсійній системах. Однак, у вищезазначеному понятті зовсім нічого не сказано про накопичувальну систему й про недержавне пенсійне забезпечення. Крім того, на нашу думку, не варто в самому визначенні деталізувати закони, оскільки пенсійне законодавство занадто розпорошене, і кожного разу, враховуючи певні особливості, можна посилатись на велику кількість нормативно-правових актів. Вважаємо, що не досить коректним у визначенні запропонованому С.М. Синчук є використання терміна «застраховані громадяни», оскільки Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачає виплату пенсій не тільки громадянам України, але й особам, які отримують пенсію на підставі двосторонніх міжнародних угод, тобто іноземцям, особам без громадянства, біженцям, які перебувають в Україні на законних підставах.

М.Д. Ждан розглядає пенсію як грошову виплату (з розрахунку на місяць), яка призначається відповідно до встановлених державою правил громадянам, які досягли встановленого законом пенсійного віку чи які набули спеціального стажу (вислуги років) встановленої тривалості довічно, яким встановлена інвалідність, які втратили годувальника чи за інших обставин, передбачених законом, за рахунок коштів Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійного захворювання України, а також коштів асигнованих з цією метою державою з Державного бюджету [13, с. 39]. Знову ж таки й в цьому визначенні автор зазначає, лише про громадян, однак, важливо пам'ятати, що ця дефініція будується на принципі загальності та доступності умов реалізації права на пенсію, тобто законодавство не передбачає обмежень у праві на отримання тих чи інших видів пенсійного забезпечення за ознаками раси, статі, політичних, релігійних чи інших переконань, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними чи іншими ознаками. Воно гарантує реальне здійснення права на пенсію.

На думку Б.І. Сташківа, пенсія – це щомісячна грошова виплата фізичним особам зі спеціально створених для цього пенсійних фондів на умовах і в порядку, передбачених чинними нормативними актами й договорами [14, с. 272]. На нашу думку, це визначення є досить загальним і абстрактним; досліджуючи його, важко встановити юридичну природу пенсії як правової категорії права соціального забезпечення. Однак, будь-яка особа не може отримати пенсію, а тільки та особа, яка набула таке право на відповідних підставах, передбачених законодавством (це може бути досягнення відповідного віку, інвалідність,

втрата годувальника, отримання довічної пенсії померлої особи спадкоємцями та ін.). Автор окремо не виділяє серед учасників пенсійних правовідносин Пенсійний фонд України, специфіка якого як центрального органу виконавчої влади полягає в тому що, на відміну від інших пенсійних установ, він є одночасно й соціальною, і фінансовою інституцією. Діяльність Пенсійного фонду України спрямовується й координується Кабінетом Міністрів України. Пенсійний фонд забезпечує реалізацію державної політики з питань пенсійного забезпечення та збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [15]. Пенсійний фонд України необхідно відрізнити від недержавних пенсійних фондів, які, у свою чергу, поділяються на страхові та не страхові. Учасник страхового фонду матиме право на отримання страхових виплат, здійснення цього права залежить від настання страхового випадку та регулюється законодавством про страхування. Учасник не страхового фонду матиме право на отримання пенсійних виплат, які залежать лише від настання пенсійного віку учасника, і розмір яких визначається сумою внесків, здійснених на користь учасника, інвестиційним прибутком та тривалістю пенсійних виплат.

Н.П. Коробенко зазначає, що пенсія – це обумовлена та гарантована системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення щомісячна грошова виплата, що призначається та виплачується правомочним особам на умовах та в

порядку, передбаченому актами пенсійного законодавства, а в окремих випадках – договором страхування та пенсійним контрактом, спеціально уповноваженими органами в сфері пенсійного забезпечення за рахунок коштів Пенсійного та інших спеціально створених фондів, а в деяких випадках – з Державного бюджету [16, с. 120-121]. Вважаємо це поняття найбільш вдалим, оскільки Н.П. Коробенко передбачила у своєму власному удосконаленому визначенні всі основні ознаки, які характеризують поняття пенсії, і не зважаючи на те, що це визначення є доволі громіздким, необхідно зауважити, що причиною цього є складність і багатогранність тривірневої пенсійної системи.

Висновки. Отже, пенсія – це щомісячна гарантована державою грошова виплата, яка призначається відповідно до порядку, передбаченого актами пенсійного законодавства, а в окремих випадках – договором страхування та пенсійним контрактом, для осіб, які за певних правових підстав мають право на пенсію за рахунок коштів Пенсійного фонду та інших спеціально створених фондів недержавного пенсійного забезпечення, а в деяких випадках – з Державного бюджету.

До таких правових підстав відносяться пенсійний вік, інвалідність, втрата годувальника, страховий стаж (загальний або спеціальний), медично підтверджений критичний стан здоров'я (онкозахворювання, інсульт тощо) учасника недержавного пенсійного фонду, виїзд учасника фонду на постійне проживання за межі України, смерть учасника недержавного пенсійного фонду та інші.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Теория государства и права [Текст] : [учебник] / [под ред. В.М. Корельского, В.Д. Перевалова]. [2-е изд., изм. и доп.] – М. : Изд-во НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2002. – 616 с.
2. Болотіна, Н.Б. Право соціального захисту України [Текст] : [навчальний посібник] / Н.Б. Болотіна. 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 668 с.
3. Право соціального забезпечення [Текст] : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін. / [за ред. П.Д. Пилипенка]. 2-ге вид., переробл. і доп. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2008. – 504 с.
4. Пенсійні правовідносини в Україні : монографія / Н.М. Хуторян, Я.В. Сімутіна, М.П. Стадник, А.А. Ширант, М.М. Шумило ; відп. ред. Н.М. Хуторян, Я.В. Сімутіна. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2013. – 276 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [Текст] / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
6. Ачаркан В.А. Государственные пенсии [Текст] / В.А. Ачаркан. – М. : Юрид. лит., 1967. – 165 с.
7. Андреев В.С. Право социального обеспечения в СССР [Текст] / В.С. Андреев. – М. : Юридическая литература, 1974 – 385 с.
8. Иванова Р.И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР [Текст] : [монографія] / Р.И. Иванова. – М. : Из-во Московского университета, 1986. – 176 с.
9. Фогель, Я.М. Право на пенсию и его гарантии [Текст] / Я.М. Фогель. – М. : Юрид. лит., 1972. – 180 с.
10. Шумило, М.М. Правове регулювання пенсійного забезпечення державних службовців [Текст] : дис. канд. юрид. наук : 12.00.05 / Шумило Михайло Миколайович. – К., 2009. – 244 с.
11. Право соціального забезпечення [Текст] : [навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін. / [за ред. П.Д. Пилипенка]. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – 496 с.
12. Право соціального забезпечення України [Текст] : [навчальний посібник] / [за ред. П.Д. Пилипенка]. – К. : Істина, 2007. – 224 с.
13. Ждан, М.Д. Особливості реалізації права на пенсію науковими (науково-педагогічними) працівниками [Текст] : дис... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Ждан Микола Дмитрович. – Х., 2007. – 182 с.
14. Сташків, Б. І. Теорія права соціального забезпечення [Текст] : [навч. посібник] / Б.І. Сташків. – К. : Знання, 2005. – 405 с.
15. Про Положення про Пенсійний фонд України : Указ Президента України від 06.04.2011 р. [Текст] // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 9. – Ст. 537.
16. Коробенко Н.П. Пенсійне забезпечення по інвалідності в солідарній пенсійній системі України [Текст] : дис... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Коробенко Наталя Петрівна. – К., 2010. – 218 с.